MINDET

AF

CONFERENTSRAAD

JOHAN NICOLAI TETENS,

FORMAND I DEN MATHEMATISKE OG PHILOSOPHISKE CLASSE.

VED

THOMAS BUGGE,

JUSTITSRAAD, PROFESSOR OG SELSKABETS SECRETAIR.

LÆST D. 4 DECEMBER 1807.

I det store Uheld, som har rammet Fædrenelandet i Almindelighed og Kiöbenhavn i Særdeleshed, hvor saa mange af dens Indvaaneres Gaarde, Huse, Ejendomme, Liv og Lemmer ere blevne et uskyldigt Offer for vore Fienders Grusomheder, har og dette Selskab havt flere meget betydelige Tab. I dette Musernes fredelige Tempel pleie vi at samles besiælede af de glade Fölelser, hvilke videnskabelige Brödres forenede Venskab -ind gyder; men ak! i denne Vinter aabne vi vore Forsamlinger ei uden Vemod; vi have meer end Tabet af Selskabets og vore egne Eiendomme at beklage; vi begræde Savnet af en af vore ypperste og værdigste Medbrödre.

Conferentsraad *Johan Nicolai Tetens*, Deputeret i Finants-Collegiet, Directeur i Finants-Casse Directionen; Meddirecteur i den Kongelige Bank, i Deposito-Kassen, og den synkende Fond, i den almindelige Enkekasse og Forsörgelses-Anstalten, Medlem af flere Videnskabers Academier og i dette Selskab den mathematiske og philosophiske Classes Formand, har forladt os, og er gaaet over til de lysere Egne.

Et Held var det for ham, at han ei oplevede sit Fædernelands Forurettelse og vor Flaades Ran. Et Held var det for ham, at han ei oplevede den Krænkelse at see en stor Deel af det, som vor faderlige Regiering ved saa mange vise og kloge Foranstaltninger havde fremvirket til Agerdyrkningens, Manufacturernes og Handelens Fremme, deels standset, deels tilintetgiort. Et Held for ham, at han nu ei græmmer sig over den sörgelige Udsigt, at Dannemarks Hovedstad fra en ved sin betydelige Handel rig og vigtig Stad, ved vore Fienders troelöse Fremfærd og uventede Overfald, vil nedværdiges til en af de ubetydeligste, om ei ulykkeligste Hovedstæder.

Sörgeligt er det, at Krigens fortærende Luer og alle dens ödelæggende Rædseler nu i 17 Aar have raset snart i en snart i en anden Stat. Sögeligt er det, at hele Europa maae blöde formedelst tvende af de mægtigste Nationers haarnakkede Tvist, hvis Ende og Udfald man ei letteligen kan öine.

Allersörgeligst er det, at det hidtil lykkelige Dannemark, som ved Regieringens Klogskab og vise Standhaftighed under alle disse Staternes voldsomme Omveltninger, havde nydt alle Fredens velgiörende Fordele, ved Britternes Trolöshed og voldsomme Overfald endeligen er bleven indviklet i den almindelige Ulykke.

Conferentsraad *Johan Nicolai Tetens* er föd i Töndern i Hertugdömmet Slesvig den 10 September 1735; han har studeret ved Universiteterne i Kiöbenhavn og i Kiel. De exacte Videnskaber og fornemmeligen Mathematik, Physik og Philosophie vare

de, som i Særdeleshed beskieftigede hans Lærvillighed og Videlyst. Ved sin vedholdende Flid og ved sit ypperlige Nemme giorde han saa betydelige Fremskridt, at han snart blev bekiendt og agtet for sine grundige Kundskaber, ei allene hiemme men endog iblant Fremmede. Hertugen af Meklenborg oprettede et nyt Universitet i Bützov; han vilde forsyne det med duelige og berömte Lærere og han kaldte vor lærde Landsmand til Professor i Mathematiken. Der befæstede *Tetens* ydermere sin velfortiente Berömmelse og sit gode Navn saa meget, at Fædernelandet troede, at burde eie og nytte en saa duelig Mand, og han blev beskikket til ordentlig Professor i Mathematik og Philosophie ved Universitetet i Kiel.

Paa sin lange Löbebane, hvis förste Deel var opofret allene til Videnskaberne, og den sidste tillige til Statens nærmere Tieneste, har vor *Tetens* al Tid viist sig som en duelig, talentfuld og arbeidsom Mand. Han var en dybtænkende Philosoph og en meget skarpsindig og grundig Mathematiker.

Med megen Biefald har han i mange Aar foredraget Philosophien paa Universiteterne i Bützou og Kiel; han har giort sig meget bekiendt ved sine udgivne *philosophische Versuche*. Omendskiönt den Synspunkt, fra hvilken han saae philosophiske Sandheder, var meget forskiellig fra den saa ofte og ideligen forandrede Standpunkt, hvorfra Nutidens Philosopher gaae ud, saa fölger dog ei deraf, at de tetenske Meninger derfor vare at forkaste. Den ældre og nyere Philosophiens Historie synes at bekræfte, at Cicero ei ganske har Uret, naar han sammenligner

Mængden af de philosophiske Systemer med Febricitantens Drömmerier.

Tetens var fremdeles en skarpsindig og meget lærd Mathematiker, og i Særdeleshed en stor Analyst. Dette bevise hans Analytiske Afhandlinger, som paa forskiellige Stæder ere trykte og hans lærerige Anmærkninger til hans latinske Oversættelse af vor berömte Landsmand *Jens Krafts* Mekanik, hvorved dette gode Verk er blevet end meer bekiendt og mere brugbart. Han elskede de analytiske Videnskaber lidenskabeligen, og han studerte dem bestandigen; endog i hans senere Levealder fandt man ham ofte beskieftiget med Senateuren *da la Placés Méchanique céleste.* Dette udödelige Verk af vor Tids Alders Newton indeholder Summen og Höiden af alt hvad den menneskelige Skarpsindighed kan frembringe i den höiere Analyse, anvendt paa den höiere Mekanik, fornemmeligen med Hensyn til Himmellegemernes Bevægelser, hvilke efter *de la Placés* Formeler kan beregnes med en beundringsværdig Nöiagtighed.

Tetens hydrotechniske Reiser bevise hans grundige Kundskaber og deres rigtige Anvendelse til practiske Formaal. Derved har det holstenske Digevæsen vundet betydelige Fordele. Ved hans Medvirkning behandles nu denne vigtige Sag paa en aldeles videnskabelig Maade. Flere unge Mænd, udrustede med de fornödne Forberedelses Kundskaber, have bereist fremmede Marsklande, og ere nu ansatte som Betiente ved Digerne. Större Sikkerhed, större Tryghed for disse frugtbare Landes Oversvömmelser vil blive Frugten af disse Regieringens vise Foranstaltninger.

Et af vor afdöde Medbroders classiske Verker er hans ypperlige *Skrivt om Livrenter og Overlevelses-Renter.* Her finder man den fuldstændigste Theorie om Livrenter, Enkekasser, Pensioner, indrettede paa forskiellig Maade, deels paa Capital Fod deels paa Contributions Fod, deels paa begge tillige; kort alt det som hörer til en fuldstændig Forsörgelse, indrettet paa forskiellig Maade og betragtet fra forskiellige Synspunkter, hvorved tillige de nyeste, bedste og fuldstændigste Mortalitets Tabeller ere lagte til Grund. *Tetens* har ved dette ypperlige Værk i Fuldstændighed langt overgaaet sine berömte Forgiængere i samme Fag, *Halley*, *Simpson*, *Euler*, *Emerson*, *Price*, *Fusſ* og flere.

Uagtet alle Enkekassers sande og rigtige Grundvold saaledes klarligen var lagt for Dagen, saa er dog Enkekasse-Manien i Tydskland, og Dannemark ikke derved blevet standset. Man opretter alt for ofte nye Kasser, man lokker den store Hob ved at udlove höie Pensioner, rigelige og rundelige Forsörgelser. Kasserer og Bogholder, fra hvilke som oftest saadanne Forslag komme, sörge for sig selv ved aarlige Lönninger, men de overlade disse Kassers uudeblivelige Bankerot til Enkerne og Interessenterne, hvilke tidligen eller sildigen ville föle og beklage Savnet af de lovede og forventede Pensioner.

Ved alle disse betydelige litterariske Arbeider har *Tetens* fortient og erholdet sine Samtidiges Agtelse. Dommen over en Mands litterariske Værd er ofte meget mislig, i Særdeleshed naar hans Publikum, det er de sagkyndige, som kan bedömme ham, ere faa; ofte ledes disse af Egoisme, Egenkierlighed, Misun-

delse eller andre uædle Hensigter, og Dommen bliver da skiev og partisk, fordi man alt for ofte mere bedömmer Personen end Tingen, mere har Forfatteren end Skrivtet for Öje. Er Publicum derimod större, ere de dömmende Kiendere flere, er Sproget, hvorudi der skrives, meer udbredet, da bliver Dommen upartiskere og paalideligere. Dette var netop Tilfældet med vor lærde *Tetens*. Ikke vil jeg anföre Recensent Berömmelser. Disse ere ofte ligesaa upaalidelige som deres Dadlen; ei heller veed man, om Recensenten, skjult af Anonymitetens Slör, er en competent og sagkyndig Dommer.

Om vor *Tetens's* videnskabelige Værd vil jeg blot anföre en af Europas berömteste Mathematikeres, Lamberts, Dom. I hans mathematische Beiträge har han fremsat en nye Maade til at bevise og behandle Statiken eller Theorien om faste Legemers Ligevægt. I Fortalen underkaster han sit Forslag *Tetens's* Kiendelse, læggende til, *at af en saadan Mand, som Tetens, vil han lade sine Arbeider bedömme.* Hvem af os vil ei underskrive denne store Mathematikers korte og syndige Lovtale over vor afdöde College?

Midt paa denne hæderfulde Videnskabernes Bane blev han af Regieringen kaldet fra sin Lærestoel og befalet at indtræde i Finants-Collegiet, i Finants-Kasse-Directionen, i Directionerne for Banken, for den synkende Fond, for den almindelige Enkekasse og Forsörgelses-Anstalten og i flere Bestyrelser. Forsörgelses-Anstalten er oprettet efter hans Forslag, og grundet paa de under hans Opsyn beregnede Tabeller, efter hvilke der kan sörges for Koners, Börns, Syskendes, Venners, Tienestetyendes

aarlige og visse Pensioner paa forskiellige Maader og efter forskiellige Hensigter. Derved kan det forhindres, at flere, som maatte behöve Understöttelse, ei udsættes for Mangel, og ei falde enten Staten eller Fattigvæsenet til Byrde.

Ved mangfoldige Leiligheder er *Tetens* brugt i Commissioner, Undersögelser, og andre Forretninger, hvor man med god Grund kunde vente Oplysninger af hans udstrakte Kundskaber. Over alt var han besiælet af sand Fædernelands Kierlighed og af utrættelig Iver for gode Indretningers Fremme, over alt viiste han sig som en redelig, duelig, kyndig Embedsmand. Han havde, og han fortiente at have, Regieringens Tillid og sine Medborgeres Agtelse.

Vi mindes alle den heftige Ildebrand, som i Aaret 1795 ödelagde en tredie Deel af denne Stad. Vel var den farlig, men paa ingen Maade at sammenligne med Ildebranden 1807, frembragt ved vore grumme Fienders Bomber, Granater, Brand-Kugler, Ildraketter, Ildpile og gloende Kugler. I den förste kunde man uden Fare arbeide med Spröiter til Slukning, man kunde uden Frygt redde sine Ejendomme. I den sidste indkastede Britterne i Bombardementets 72 Timer over 18000 af ommeldte Brandsager; de havde ydermere den Grusomhed at styre Bomberne fornemmeligen efter de Stæder, som allerede vare i Brand. Derved bleve mange af vore brave Brandfolk, hvis Mod, Standhaftighed og Vedholdenhed i saa lang Tid fortiener al Berömmelse, dræbte og saarede. De Ulykkelige, som vilde redde deres Gods og Eiendomme fra Luerne, havde samme Skieb-

ne; Oldinger, Fruentimmer, Börn bleve ihielslagne og lemlæstede; de fleste Huusfædre vare, som væbnede Borgere, paa Voldene udsatte för samme Farer, og maatte være blotte Tilskuere af deres Huses og Eiendommes Brand.

Vel tænkte vor *Tetens* i Aaret 1795 ikke paa saadanne Scener, hvis Redsler og Gyseligheder ingen uden de, som have været nærværende og i Særdeleshed boende i Nærheden af Frue, tydske og runde Kirke, tilfulde kan forestille sig. Han forestilte sig ikke, at Kiöbenhavn skulde blive beleiret, bombarderet og beskudt af omtrent 70 Morterer og Haubitser, af 24- og 36pundige Kanoner, fordeelte paa 5 à 6 Batterier. Det var aldeles umueligt for en Armee til Lands at medbringe saa svært og saa meget Skyts. Det var ikkun mueligt for en til Söes mægtig Fiende, som kunde medbringe disse ödelæggende Midler paa en talrig Flaade, og hvis Plan snarere var at afbrænde en ulykkelig Bye, hvor alt hvad der var betydeligt, vigtigt og kostbart i Riget var samlet, end formeligen at beleire den efter Kunsters Regler. Det sidste havde været mere ædelt og den sande Kriger værdigere, det förste förte hastigere, men med större Grusomhed og Ödleæggelse til Maalet. Hvad andet kunde man vente sig af de skiendige, som havde udtænkt dette Röver-Tog? Hvad andet kunde man vente sig af en *Popham*, til hvilken en stor Deel af Udförselen var betroet?

Alle disse Redseler, alle disse overordentlige Tilfælde, kunde ingen tænke sig 1795. *Tetens* tænkte sig ikkun en ved sædvanlig Ildsvaade fremkommet Ildebrand. Hans ædle og menneskekier-

lige Hierte önskede, at man skulde have en grundig, fuldstændig og vel giennemtænkt Plan, hvorefter Ildsvaade, saa vidt mueligt, kunde forekommes, og, naar den var udbrudt, standses. Han vilde, at man skulde udgrandske, forklare og veje alle de derhen sigte de Maader, Midler og Redskaber; han vilde, at man skulde beskrive i Almindelighed et Brandvæsens bedste Organisation. Han var en saa ædel og uegennyttig Borger, at han af sine egne Midler udsatte 500 Rdlr. Belönning for Besvarelsen af et *Prisspörgsmaal, om et Brandvæsens bedste og fuldstændigste Indretning.* Han overlod til Videnskabernes Selskabs mathematiske Classe Bedömmelsen af de indkomne Afhandlinger, og Prisens Tilkiendelse.

Denne vigtige Materie havde beskieftiget nogle og tyve Forfattere; nogle havde arbeidet med större, andre med mindre Held, atter andre havde aldeles forfeilet Maalet. Prisen blev tilkiendt *Frideric Valentiner,* ordentlig Professor ved Universitetet i Kiel. Det var en sand Glæde for den værdige og gode *Tetens* at en af vore Landsmænd og hans fordums College vandt Krandsen fra saa mange andre Medbeilere.

Hans sidste litterariske Arbeide var hans Skrivt i det franske Sprog *om Britternes Adfærd mod de neutrale Handels-Skibe.* Omendskiöndt maaskee ei alle bifalde de derudi fremstillede Sætninger, som synes at give Britterne noget Skin af Ret til denne Fremgang, saa kan dog ingen nægte, at jo den skarpsindige Forfatter har givet umiskiendelige Pröver paa sin dybe Grandskning i politiske og Handels Anliggender. Han har vidst med de vittigste og conseqventeste Grunde at bestyrke sine Meninger.

Omendskiönt Britterne allerede 1801 ved at angribe vor Söe-Defension havde givet os en meget fölelig Advarsel, saa var det dog en næsten almindelig Mening, at denne Fremfærd snarere maatte tilskrives den da værende politiske Stilling, end noget særdeles Had imod Dannemark. Britterne havde endog efter den Tid mange og mægtige Venner iblandt os. Omendskiöndt de vedbleve uden skiællig Grund at opbringe vore Handels-Skibe, og disse ved den engelske Rettergangs Vidtlöftighed og Seendrægtighed saa længe opholdtes i de engelske Havne, at Eierne heller valgte at kiöbe sig frie end at oppebie et langt Udseende og uvist Udfald af de engelske Domstoles Retfærdighed, saa dog holdte endnu mange for, at Regieringen selv var billig og ædeltænkende, og at disse den Danske Handels uretfærdige og ubillige Krænkelser maatte tilskrives Kapernes og de opbringende Orlogsmænds Rovbegierlighed og nedrige Kiöbmænds Gierrighed, som misundte en hver anden Nation den mindste Handel.

Dersom *Tetens* for omtrent 2 Aar siden kunde have forudseet, hvad der skulde skee 1807; dersom han kunde have forudseet, at den Brittiske Regiering selv lod foranstalte dette skiændige Röver-Togt, Hoved-Stadens Bombardement paa en höist grusom Maade, vor Flaades Ran, vor Handels fuldkomne Ödelæggelse og vore Coloniers Borttagelse, da havde denne ædle Mand og varme Patriot sikkerligen ikke nedskrevet en eneste Töddel, som kunde have mindste Skin af Forsvar, for en Nation, hvis Regiering nu aabenbarligen vil giöre sig hele Verdens Handel skatskyldig, og som giör Havets Souverainitet, eller rettere Tyrannie til sin Stats Grundlov og Bolværk.

I alle Forretninger og i det daglige Liv var *Tetens* godmodig, from og blid. Aldrig var han opblæst af sine mange og dybe Kundskaber. Han agtede ethvert Talent, hvor han fandt det, og saadant, som han fandt det; han vidste at *Newtoner, Eulere, D'alemberter, de la Granger, de la Placer* og flere saadanne store Mænd saare sielden födes. Han var overtydet om, at mindre Bidrag til Videnskabernes Fremme og nyttige Kundskabers Udbredelse, vare nyttige og agtværdige. Han var ei en af disse egoistiske Lærde, hvilke opblæste af deres egne enten indbildte eller virkelige Indsigter, ringeagte alle andre og ei vilde tillade, at andre maae besidde Kundskaber i deres Fag. Han var ei den, som ved Særsind og Tverhed giorde Livet suurt og uangenemt for sig selv og andre, som mödte ham paa samme Bane.

Som Medlem og Formand i den Mathematiske og Philosophiske Classe, har han givet dette Selskab mange og idelige Pröver paa sin Flid og sine dybe Indsigter, deels ved oplæste Afhandlinger, deels ved Udsættelsen og Bedömmelsen af Priis-Opgaver.

De indkomne 13 Priis-Afhandlinger for Aaret 1806 om en forbedret Theorie om Kræfternes Parallelogram, beskæftigede ham og den mathematiske Classe i næsten 7 Maaneder. Allerede angrebet af den Sygdom som lagde ham i Graven, kunde han ei möde i den Classens Forsamling, hvor den endelige Tildömmelse skulde foretages. Med Anstrængelse endog af sine sidste Kræfter, meddeelte han Classen sin skrivtlige Betænkning om disse mange og vidtlöftige Afhandlinger, af hvilke den som var for-

fattet af den Portugisiske Mathematiker *Manuel Pedro de Mello*, Ingenieur - Major og Professor i Mathematik ved Universitetet i Coimbra, vandt Prisen.

Ak! dette var vor ypperlige Formands Svanesang; dette var det sidste vi saae fra hans Haand. Saaledes vare hans sidste Bestræbelser opoffrede til Videnskabernes Fremme og dette Selskabs Hæder. Den Blidhed, som havde besiælet ham igiennem hans hele Liv, forlod ham ei i den sidste Döds Time. Da Kræfterne næsten aldeles havde forladt ham, da Livets Lampe saa nær var udbrændt, at han, uagtet han havde fuldkommen Bevisthed, ei længere kunde tale, saa udtrykte han ved et venligt Smiil sin Deeltagelse i de Omkringstaaendes ömme Yttringer; endeligen lukte han sine Öine paa denne lille Klode den 15 August 1807., for at gaae over til de höiere Sphærer og der at see med större Klarhed og Vished.

Saaledes levede, saaledes arbeidede, saaledes virkede vor *Tetens* saavel i Embeds Anliggender som i Videnskabernes Fag; saaledes döde han. Hans Minde være al Tid hædret i dette Selskab, og Fred være med denne vor værdige Medbroders Aske. Forsynet give, at Fædernelandet aldrig maae savne Mænd som ligne ham i Kundskaber, Duelighed og Redelighed.